

Kyrka, pandemi och digitalisering

Finlands evangelisk-lutherska kyrkas diskurs om digitaliseringsprocesser
under coronapandemin på nationell och lokal nivå

Ossian Klingstedt 41056

Avhandling pro gradu i religionsvetenskap (artikelavhandling)

Handledare: Måns Broo och Marcus Moberg

Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi

Åbo Akademi

2023

ÅBO AKADEMI – FAKULTETEN FÖR HUMANIORA, PSYKOLOGI OCH TEOLOGI

Abstrakt för avhandling pro gradu

| | |
|--|----------------------------------|
| Ämne: Religionsvetenskap | |
| Författare: Ossian Klingstedt | |
| Arbetets titel: <i>Kyrka, pandemi och digitalisering: Finlands evangelisk-lutherska kyrkas diskurs om digitaliseringsprocesser under coronapandemin på nationell och lokal nivå</i> | |
| Handledare: Måns Broo | Handledare: Marcus Moberg |
| Abstrakt: <p>Artikelns mål är att analysera Finlands evangelisk-lutherska kyrkas diskurser kring digitala medier under COVID-19-pandemin. Artikeln redogör för de diskursiva formationer som är grundläggande för kyrkans sätt att förstå och tala om digitala medier. Detta används för att förklara kyrkans anammande av digitala verktyg under våren 2020 med fokus på kyrkans kommunikation på nationell och lokal nivå. Materialet som analyseras består av Evangelisk-lutherska kyrkans officiella diskurs både före och under coronavåren (nationell nivå) samt av en intervju utförd år 2023 med anställda vid Åbo svenska församling (lokal nivå).</p> <p>Artikeln visar att kyrkans kommunikation om digitala medier grundar sig i diskursiva formationer som beskriver kyrkan som en essentiell del av samhället – en folkkyrka – samtidigt som kyrkan internt reproducerar en diskurs om en existentiell kris. Kyrkan utgår från dessa diskursiva formationer när den motiverar sin användning av digitala medier och hävdar att det i ett mediemättat samhälle är nödvändigt att utvidga verksamheten till digitala omgivningar.</p> <p>Genom pandemin accentuerades diskursen med en tvångsprägel där det upplevdes att inga andra alternativ fanns förutom att ta itu med vissa tekniska lösningar, så att kyrkan fortsättningsvis kunde ha en aktiv roll i samhället under en världsomspännande kris. På lokal nivå upplevdes att digitala medier bidrar med goda möjligheter för en expansion av kyrkans kommunikativa räckvidd och för kyrkligt deltagande även i undantagsförhållanden, men att de i sitt nuläge medför en extra arbetsbörda i stället för ett väl integrerat tillägg. Vissa rituella handlingar, exempelvis nattvarden, upplevs för tillfället som omöjliga att fullständigt förverkliga i virtuella omgivningar.</p> | |
| Nyckelord: Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland, coronapandemin, diskurs, diskursiv formation, folkkyrka, medialisering, digitalisering, Vicarious Religion, Religious-Social Shaping of Technology | |
| Datum: 29.5.2023 | Sidantal: 27 |

Inledning

Under våren 2020 kom COVID-19-pandemin att innebära en total omstrukturering av samhällslivet. Då människornas rörlighet begränsades i exempellös skala ingick det finländska samhället i en av de största enskilda digitaliseringsprocesserna i historien där arbete, utbildning och service överfördes till virtuella omgivningar med mycket kort varsel. Såsom andra organisationer och institutioner blev även religiösa samfund tvungna att grundligt diskutera hur verksamheten skulle omformas i det rådande världsläget. Som majoritetskyrka kom Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland att bli den mest synliga religiösa aktören i samhället under coronavåren tack vare aktiv kommunikation om verksamhetens upprätthållande i undantagsförhållanden och kyrkans roll under en nationsomspännande kris. Hur denna kommunikation relaterar till kyrkans diskurser kring digitaliseringsprocesser i samhället och kyrkan är utgångspunkten för denna studie.

I denna artikel redogör jag för de digitala lösningar som blev relevanta för Evangelisk-lutherska kyrkan i början av coronapandemin med fokus på kyrkans egna uttalanden gällande anammandet av de digitala verktygen i fråga. Jag kontextualiserar dessa uttalanden med hjälp av kyrkans tidigare beskrivningar och diskussioner om digitaliseringsprocesser i allmänhet. Studiens forskningsfrågor är följande: Hur reagerade Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland då coronapandemin var ett faktum? Hurdana diskurser uppstod kring digitala medier på nationell och lokal nivå? Hur relaterar dessa diskurser till den Evangelisk-lutherska kyrkans redan etablerade diskurs om digitala medier?

Materialet som analyseras består av Evangelisk-lutherska kyrkans officiella kommunikation som producerats under våren 2020 i form av strategiplaner, cirkulär, notiser och publikationer samt av en intervju med tre anställda inom Åbo svenska församling. För att få en helhetsbild av kyrkans diskursiva praxis både före och under pandemin diskuteras ytterligare exempel på kyrkans officiella kommunikation som producerats under de senaste åren i form av strategiplaner, publikationer, reportage osv. Intervjun ägde rum 2.2.2023 i Åbo i form av gruppintervju, där tre anställda med olika arbetspositioner vid Åbo svenska församling intervjuades samtidigt. Intervjun utfördes en tid efter begränsningarna då verksamheten mestadels hade återgått till det normala. De intervjuade var kyrkoherde Mia Bäck, kaplan Malena Björkgren och

församlings- och informationssekreterare Tove Peltoniemi. I artikeln behandlas Åbo svenska församling som en fallstudie om kyrkans diskurser under pandemin på lokal nivå.

Den Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland är ett nationsomspännande samfund med en komplicerad byråkratisk-organisatorisk struktur (Moberg 2016, 8). Kyrkan byggs upp av 9 stift som leds av biskopar och domkapitel, som i sin tur övervakar de 354 församlingarnas verksamhet inom stiftet. Församlingarna fungerar som självständiga enheter på lokal nivå. Därmed kan det finnas nyansskillnader i värderingar och verksamhet mellan olika församlingar, vilket betyder att ”kyrkan” inte kan uppfattas ha en fullständigt enhetlig röst. Det som jag i denna artikel syftar på med ”kyrkans officiella diskurs” är uttalanden från Evangelisk-lutherska kyrkans ledande aktörer i informations- och kommunikationsförmedling. Materialet som analyseras i artikeln är publicerat av bland annat kyrkostyrelsen (som ansvarar för kyrkans gemensamma förvaltning, ekonomi och verksamhet) och Åbo ärkestift (som leds av ärkebiskopen).

I artikeln används uttrycket *diskursiv formation* i samband med beskrivningar av de specifika resonemang – eller *diskurser* – som karaktäriserar kyrkans sätt att förstå och tala om digitala medier. Moberg (2022, 22) beskriver diskursiva formationer som relativt stabila, men konstant utvecklande diskursiva referensramar för hur människor, grupper, organisationer eller institutioner representerar, diskuterar och förstår olika fenomen. Diskursiva formationer kan med andra ord förstås som internaliserade tolkningsprinciper som antingen explicit eller implicit styr aktörernas diskurs på ett visst område eller i relation till ett visst ämne. Därmed består de delar av kyrkans kommunikation som är mål för analys i denna artikel av specifika diskurser som alla är en del av bredare diskursiva formationer om bland annat kyrkans användning av digitala medier och kyrkans syn på sin roll i samhället.

Jag börjar med att presentera artikelns teoretiska infallsvinklar genom att redogöra för följande koncept: *folkkyrka*, *ställföreträdande religion*, *medialisering* och ”*religious-social shaping of technology*”. Det teoretiska ramverket diskuteras i anslutning till exempel från kyrkans officiella diskurs före och under coronapandemin. Efter det följer en analys av kyrkans diskurser om digitala medier under coronavåren på nationell nivå (kyrkans officiella diskurs) och lokal nivå (intervju med anställda vid Åbo svenska församling) i ljuset av det teoretiska ramverket.

Folkkyrkan och ställföreträdande religion

Den Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland (hädanefter ”kyrkan”) beskrivs ofta informellt med begreppet ”folkkyrka” (t.ex. Illman m.fl. 2017; Kääriäinen m.fl. 2005; Moberg 2017). Kyrkan poängterar på sin webbplats att statskyrkosystemet i Finland har varit avskaffat sedan 1870 (evl.fi 2023). Trots en samhällelig differentieringsprocess¹ genom vilken både religiösa och sekulära institutioner kom att bli strukturellt självständiga behåller kyrkan fortsättningsvis en nära koppling till staten och har på sitt ansvar vissa offentliga uppgifter som vigsel, upprätthållning av gravgårdar osv. Som majoritetskyrka upptar Evangelisk-lutherska kyrkan en roll i samhället som en sorts allmän resurs som finns till för alla som behöver den.² I och med sin unika ”folkkyrkliga” roll blir kyrkan föremålet för höga förväntningar gällande allmänsamhälleliga fenomen, debatter och förändringar. Samtidigt har kyrkotillhörigheten minskat konstant efter millennieskiftet (t.ex. Furseth 2018; Moberg 2017; Nynäs m.fl. 2015), vilket placerar kyrkan i en situation där målsättningar och linjedragningar måste evalueras i kontexten av en minskande kyrkotillhörighet.

Kyrkans strategiplan fram till 2026, *Öppna dörrar* (2020, 3–4), inleds med mycket illustrativ retorik om en kyrka i existentiell kris:

Den strategiperiod som nu inleds är *på många sätt avgörande för kyrkan*. Närpå alla kyrkorelaterade nyckeltal pekar på behovet av en *strategisk översyn*: antalet dop och vigslar sjunker snabbt, den samlande verksamheten når inte ut till människorna som förut, *kyrkans medlemsantal* minskar och på vissa områden hör *mindre än hälften* av befolkningen till den evangelisk-lutherska kyrkan. Tron på kyrkans lära och den religiösa fostran har *försvagats*. Dessutom har kyrkans inre konflikter förstärkts. Trots allt detta har kyrkan fortfarande en viktig ställning i det *finländska samhället* och i *människornas sinne*. Speciellt i krissituationer, som under en pandemi, *förstärks kyrkans betydelse som förmedlare av trygghet, hopp och tröst*.

¹ Mera om differentiering som samhällsförändrande process: se Kääriäinen m.fl. 2005, 18–20.

² Kyrkan som ”resurs” diskuteras även i kyrkans strategiplan *Öppna dörrar* (2020, 7): ”Kyrkan är en gemenskap för delaktighet och gästfrihet. Kyrkan agerar så att var och en upplever församlingskontakten som en resurs och medlemskapet i kyrkan som betydelsefullt under hela sitt liv.”

De viktigaste valen kan sammanfattas i strategins namn: Öppna dörrar. Vi måste hålla dörrarna öppna, bege oss ut bland människorna och bjuda in människor. *Kyrkans dörrar kan inte stängas för någon.*³

Det är viktigt att påpeka hur kyrkans diskurs inte direkt är riktad till, exempelvis, ”kyrkomedlemmar”, ”församlingsmedlemmar” eller ”kristna”. Målgruppen för kyrkans kommunikation verkar helt enkelt vara ”människor”, vilket tydliggörs i citaten ovan. I kyrkans nuvarande strategi är den uppenbart viktigaste symboliska riktlinjen att ”dörrarna inte kan stängas för någon”: med andra ord är kyrkan öppen för alla, oberoende bakgrund. Denna diskurs förtydligar och förstärker Evangelisk-lutherska kyrkans roll som folkkyrka, eller en ”hela folkets kyrka”.

På vilka sätt kan man förstå folkkyrkans fortsatta betydelse i ett samhälle där religiositet och kyrkotillhörighet konstant minskar? Ett relevant perspektiv på fenomenet är teorin om ”vicarious religion”, eller ställföreträdande religion, lanserad av Grace Davie. Med ställföreträdande religion syftar Davie (2007, 22) på ”religion, som utförs av en aktiv minoritet på en betydligt större grupps vägnar, som i sin tur både förstår och godkänner minoritetens handlingar”.⁴ En aktiv minoritet syftar i detta fall på kyrkan som institution, som tar sig an rollen av den vardagliga religionens upprätthållare i ett samhälle där majoriteten inte direkt är troende, men som trots detta accepterar och till viss mån stöder verksamheten. För att konkretisera det hela kan man ur ett inhemskt perspektiv se på betalandet av kyrkoskatt som ett exempel på passivt stöd för kyrkan som institution: genom att vara inskriven i Evangelisk-lutherska kyrkan deltar en stor andel av befolkningen – inte endast en grupp av praktiserande troende – i upprätthållandet av det kyrkliga arbetet (Davie 2010, 266).

Den ställföreträdande religionens roll i samhället tydliggörs speciellt under kriser eller vid tragedier (Davie 2007, 28–30). I nationella kriser kan etablerade majoritetskyrkor fungera som en förenande kraft i samhället, däri kyrkans verksamhet och religiöst kodade ritualer blir synliga för och godkänns av allmänheten.⁵ Ställföreträdande religionens relation till coronapandemin diskuteras senare.

³ Betoningar tillsatta av mig.

⁴ Min översättning.

⁵ Som finska exempel på kyrkans ställföreträdande religiösa roll i olika utmanande situationer kan man nämna kyrkans nationsförenande arbete och retorik under vinter- och fortsättningskriget (t.ex. Poteri 2018), diakoniarbetet under den ekonomiska depressionen i början av 1990-talet (t.ex. Hiilamo 2010) och kyrkans krishjälp efter tsunamierna i Sydostasien 2004 (t.ex. Karppanen 2007).

Konceptet om ställföreträdande religion hjälper oss förstå Evangelisk-lutherska kyrkans status som folkkyrka i Finland: delen av aktiva kyrkomedlemmar är liten, men trots detta anses kyrkan ha en betydande roll i samhället. Forskning kring befolkningens attityder gentemot kyrkan visar hur, trots relativt låg grad av religiositet, det kyrkliga arbetet är något som uppskattas av en stor del av befolkningen (t.ex. Gallup Ecclesiastica 2015; Malkavaara och Thitz 2022; Vappula 2023). Redan det faktum att en religiös institution existerar, är lättillgänglig och finns till vid behov är tillräckliga orsaker för många att inte utträda från kyrkan (Malkavaara och Thitz 2022, 119). Därtill anser och beskriver kyrkan *sig själv* som en aktiv och betydelsefull aktör i samhället: Evangelisk-lutherska kyrkan är ett exempel på en sedan länge etablerad majoritetskyrka som reproducerar en specifik diskursiv formation med viss pro-etablissemang-karaktär (Moberg 2022, 185). I kyrkans diskurs återges bilden av en sorts semi-statlig organisation som har ett helt ”folk” på sitt ansvarsområde: ”kyrkans dörrar kan inte stängas för någon”, som det uttrycks i citatet ovan. Denna diskursiva formation sätter ramarna för kyrkans sätt att kommunicera både inåt och utåt, dvs. för anställda och församlingsmedlemmar samt för samhället mer allmänt. Samtidigt fungerar den som en tolkningsprincip för hur kyrkan ställer sig till frågor om, exempelvis, digitaliseringsprocesser i samhället och hur de upplevs beröra kyrkan.

Kyrkan, medialisering och digitalisering

Sociala institutioner är nu mera än någonsin bortkopplade från fysiska rum och omgivningar, och de befinner sig i allt större utsträckning i virtuella utrymmen (Moberg 2017, 58). Teorin om samhällets medialisering bidrar med ett teoretiskt perspektiv på denna process. Enligt Stig Hjarvard (2013, 80) kan man förstå medialisering (”mediatization”) som en process där media i senmoderna samhällen får en position av en slags semi-självständig institution och att den dessutom integrerats som en del av andra kulturella och sociala institutioner. Vad som menas med semi-självständig institution är att media uppnår en *de facto* auktoritetsposition som styrande och påverkande aktör i samhället, även om ”media” i sig inte kan betraktas som en monolitisk, självreglerande institution.

Då samhället blir alltmer mediemättat blir även olika samhällsinstitutioner och organisationer – inte minst kyrkan – tvungna att agera enligt mediernas

verksamhetslogik ("media logic", se t.ex. Moberg 2017, 59) och därmed följa de samhällstrender som uppstår genom medialiseringsprocesser. Detta är något som kyrkan själv påpekar i sin kommunikation:

Den verklighet medierna uttrycker styr människornas aktiviteter, och via de sociala medierna är människorna i allt högre grad även själva med om att styra mediernas verklighet. Om man därför strävar efter att vara närvarande i samhället och människornas liv måste man även vara med i den mediala verkligheten. (Heikura m.fl. 2021, 69)

Medialiseringen av samhället innebär att alla som försöker påverka samhället och människorna ska kunna identifiera mediernas verksamhetslogik och i viss mån verka utifrån dessa förutsättningar. (ibid., 93)

Samhällets medialisering kan betraktas som ett fenomen som från och med millennieskiftet intensifierat digitaliseringsprocesser på alla nivåer i samhället. Såsom de andra majoritetskyrkorna i Norden tog den Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland internet i bruk redan i ett tidigt skede: kyrkans gemensamma webbplats www.evl.fi lanserades år 1995 (Moberg 2016, 8) och fick sin nuvarande form då publiceringsplattformen Klockaren togs i bruk 2014 (Heikura m.fl. 2021, 89). Under slutet av 2000-talet och början av 2010-talet gjorde kyrkan stora framsteg i verksamhetens utvidgning på internet genom projekt som "Hengellinen elämä verkossa" (andligt liv på webben) och "Seurakuntien verkkohanke" (församlingarnas nätprojekt), vilka förbättrade församlingsanställdas digitala kunskaper och nätkompetens på nationell nivå (ibid.).

Frågor kring kyrkliga verksamhetens digitalisering har varit aktuella redan länge före coronapandemin, varav det största tematiska området under senare delen av 2010-talet har varit om och hur sociala medier borde integreras i församlingsverksamheten. I kyrkans strategiplan för tidsperioden 2016–2020 *En mötande kyrka – Riktlinjer för Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland fram till år 2020* (Kyrkostyrelsen 2014, 9) beskrivs sociala mediernas utveckling som både "en stor utmaning och en stor möjlighet för kyrkan". Öppenhet för nya arbetssätt och en positiv inställning gentemot kontinuerligt lärande poängteras.

I strategiplanen *Öppna dörrar* tar kyrkan upp digitaliseringen som ett delmoment under rubriken ”Megatrender och orosmoment under 2020-talet” (Kyrkostyrelsen 2020, 15–16). Här påpekas hur digitaliseringen öppnar ”många nya möjligheter att möta människor” och att tack vare de framsteg som tagits under pandemin är beredskapen för nätbaserat arbete ”redan mycket god”. Andra delmoment som nämns under rubriken är bland annat klimatförändringen och politikens allt grövre polarisering, vilket kontextualiserar digitaliseringen som en av de stora samhällsfrågorna för kyrkan även i framtiden. Utöver detta får det moderna medielandskapet en egen rubrik i strategiplanen, ”Förändringar i medierna” (s. 19–20). Här kommuniceras hur medierna, främst i form av internet och sociala medier, inte längre är endast redskap för informationsförmedling och att de numera är ”en integrerad del av vår dagliga värld och verklighet”.

I de citat som diskuterats ovan kommer det fram att kyrkans syn på digitala medier inte endast begränsas till en uppfattning om neutrala verktyg som används för att uppnå vissa mål och behov, utan teknologin tillskrivs en viss auktoritets- och aktörposition i enlighet med medialiseringsteorin.⁶ Diskursen visar tecken på teknologisk determinism, det vill säga ett antagande om att det är teknologin själv som utformar och styr sociala processer i enlighet med teknologins inbyggda verksamhetslogik, i stället för att teknologin utformas genom sociala processer (Campbell 2010, 46; Moberg 2017, 65). Enligt detta antagande är det på aktörernas ansvar att anpassa sig enligt teknologin, inte vice versa.

Kyrkan tvingas alltså numera betrakta sig själv som en del av ett medialiserat samhälle och fundera på hur man på bästa sätt kan nå både församlingsmedlemmar och icke-medlemmar. En lösning är att följa de samhälleliga trender som uppstår och presentera samfundet som en ”modern kyrka”: Katja Valaskivi (2019, 311) hävdar att kyrkan under 2010-talet har anammat en större synlighet på digitala medier med det specifika syftet att konstruera en positiv ”medie-image”, vilket är orsaken till att alltmer resurser placeras i kyrkans digitala kommunikation och branding. Kyrkan har också satsat på att göra sin kommunikation mera transparent och tillgänglig, vilket exemplifieras av att kyrkopersonalens tjänst för intern kommunikation sacrista.evl.fi uppdelades i

⁶ Se ”Media as conduit” kontra ”media as a mode of knowing” (Campbell 2010, 44–48).

webbplatsen evl.fi/plus, där fördjupad information och kyrkans publikationer nu finns tillgängliga för alla, och en skild intranätssida Sacrista (Heikura m.fl. 2021, 90).

Genom samhällets medialisering blir det även tydligt hur ”den kristna tron inte längre är det självklara andliga valet för finländarna” (Kyrkostyrelsen 2020, 19), och att kyrkan blir tvungen att konkurrera med de alternativ som genom medialiseringsprocesser blivit tillgängliga för en allt större publik. Därmed påpekas hur kyrkan i allt större utsträckning måste ställa sig i öppen dialog med samhället till skillnad från enkelriktad kommunikation. Detta är ytterligare en orsak till kyrkans diskursiva formation om folkkyrkan och hur ”kyrkans dörrar inte kan stängas för någon”.

Religious-social shaping of technology

I *When Religion Meets New Media* (2010) presenterar Heidi A. Campbell ett verktyg för analys av religiösa samfunds inställning till och engagemang med ”nya medier” och teknologi, som hon kallar ”religious-social shaping of technology” (förkortat RSST). RSST är Campbells omformulering av det tvärvetenskapliga konceptet ”social-shaping of technology” som antar att teknologi skapas och omformas i sociala kontexter i enlighet med särskilda grupperns behov och förväntningar (Campbell 2010, 50). Meningen med RSST är att illustrera vilka sociala processer ett religiöst samfund engagerar sig i när den bestämmer sig för att anamma en ny typ av medieteknologi. Denna process är uppdelad i fyra delmoment: 1. historia och tradition, 2. centrala trosföreställningar och mönster, 3. förhandlingsprocesser och 4. kontextualisering och diskurs (Campbell 2010, 60–63). Det första momentet består av en granskning av samfundets egen historia gällande dess användning av media och på vilket sätt dess tradition tidigare har styrt/bestämt/påverkat engagemang med nya medieformer. I det andra momentet ställs den historiska traditionen i kontrast med rådande centrala trosföreställningar och mönster inom samfundets verksamhet: hur relaterar nya medieformer till samfundets nutida värderingar? Det tredje momentet beskriver den förhandlingsprocess som samfundet inger sig i när den granskar vad som är applicerbart och vad som eventuellt bör förkastas gällande nya medier. Det fjärde och sista momentet handlar om hur gruppen kontextualiserar sin applicering av nya medier

genom de diskurser som uppstår inom gruppen *om* dess kommunikation i och med det nya mediet.

I denna artikel fokuserar jag uteslutande på moment 4, då jag undersöker hur kyrkan har i sin diskurs kontextualiserat anammandet av medieteknologi under pandemin. Att undersöka kyrkans relation till teknologi mera långsiktigt i enlighet med Campbells modell vore onekligen fruktbart, men i en artikel är det nödvändigt att begränsa fokusområdet. Därmed utgår jag specifikt från kyrkans egen kommunikation om digitala medier och de bakomliggande diskursiva formationerna.

Campbell (2010, 156–157) utvidgar processen om kontextualisering och diskurs genom att presentera tre olika diskursiva praktiker som religiösa samfund ägnar sig åt gällande ny mediateknologi: 1. en preskriptiv diskurs,⁷ som används för att bekräfta medieteknologin genom att betona dess potential för att stöda och förstärka betydelsefulla värden eller vanor inom samfundet; 2. en formaliserande diskurs,⁸ som representerar samfundets officiella inramning av hur teknologin anammas på ett lämpligt och fruktbart sätt; och 3. en bekräftande diskurs,⁹ som uppstår bland samfund som bekräftar att medieteknologin möjliggör önskvärda resultat för samfundets mission/mål. Enligt Moberg (2016, 9) är det typiskt för institutionella kristna samfund att anamma alla dessa diskursiva kommunikationsstrategier mer eller mindre samtidigt då de står inför upptagandet av ny typ av medieteknologi. De diskursformer som presenteras i RSST verkar dock för det mesta beakta situationer där anammandet av ny medieteknologi alltid sker enligt samfundets villkor. När det gäller den Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland är det typiskt att diskursen inramas av en viss tvångsprägel:¹⁰ som redan påpekats ovan motiveras anammandet av medieteknologi genom upplevelsen av att kyrkan måste anpassa sig till det medialiserade samhället och att andra alternativ inte finns. Genom analysen som följer blir det tydligt att kyrkans diskurs om medieteknologi visar tecken på både preskriptiv, formaliserande och bekräftande diskursiv praxis (i enlighet med RSST) och en viss ”adaptiv” diskursiv praxis (diskuterad av Moberg 2016, 10).

⁷ ”Prescriptive discourse”.

⁸ ”Officializing discourse”.

⁹ ”Validation discourse”.

¹⁰ Se även Moberg 2016.

Kyrkan och digitalisering under coronavåren

Härnäst ingår jag i min analys om kyrkans diskurs kring digitala medier under våren 2020. Analysen uppbyggs av tre tematiska områden: kyrkans roll under coronakrisen, digitaliseringens begränsningar och digitaliseringens möjligheter inför framtiden. Exempel av diskurs på nationell nivå (kyrkans officiella diskurs) och lokal nivå (intervju med anställda vid Åbo svenska församling) behandlas sida vid sida.

Kyrkans roll under coronakrisen

Genom materialet som kyrkan själv producerat under våren 2020 blir det tydligt att kyrkan beskriver sig själv som en aktiv aktör i samhället och att verksamheten bör upprätthållas i alla omständigheter.¹¹ Som en majoritetskyrka och s.a.s. folkkyrka var det nödvändigt för kyrkan att reagera omedelbart då statliga restriktioner och rekommendationer aktualiserades i början av pandemin:¹² eftersom kyrkan är så nära kopplad till staten valde kyrkan att följa samma praxis som statliga och offentliga sektorns ämbetsverk i dessa frågor. I ett inlägg publicerat på kyrkans webbplats (evl.fi 2023) konstaterar ärkebiskop Tapio Luoma att ”begränsande av såväl religionsfriheten som andra grundläggande rättigheter är en allvarlig och absolut sista åtgärd”, men att ”rätten till liv och hälsa kommer först och kan gå före andra rättigheter”. Luoma poängterar även hur kyrkan under hela pandemin har verkat ”ansvarsfullt i samarbete med myndigheterna”, vilket accentuerar kyrkans beskrivning av sig själv som en sorts semi-statlig aktör i samhället vars intressen och mål tangerar statens.

Kyrkostyrelsens betydelse som koordinerande organ framhövdes då nationella rekommendationer och restriktioner måste tas i beaktande (Kyrkostyrelsen 2020, 4). I ett cirkulär publicerat 2.3.2020 informerar kyrkostyrelsen att kyrkans uppgift är att bidra med självvård och psykosocialt stöd även – och särskilt – under en kris.¹³ Denna

¹¹ Cirkulär från kyrkostyrelsen 2.3.2020 (1): ”Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulee turvata kaikissa tilanteissa hengellisen elämän hoito ja hengellinen toiminta sekä huolehtia seurakunnan palveluista.”

¹² 16.3.2020 konstaterade regeringen att undantagsförhållanden råder i Finland. Begränsningar i offentliga sammankomster trädde i kraft 17.3.2020 (Statsrådet 2020).

¹³ ”Seurakunnan toiminnan sisältöjä muutetaan tarvittaessa tarpeiden mukaisiksi. Kirkkolain mukaan seurakuntien on tarjottava henkistä huoltoa kriisitilanteissa. (KL 25 luku 15a §) Pandemia lisää psykososiaalisen tuen tarvetta. Suuri osa henkisestä huollosta toteutuu seurakunnan perustoiminnan kautta (toimitukset, sielunhoito) myös mahdollisen pandemian aikana.” (2)

retorik kommer tydligt fram också i *Öppna dörrar*: ”Speciellt i krissituationer, som under en pandemi, förstärks kyrkans betydelse som förmedlare av trygghet, hopp och tröst.” (2020, 3) Förutom detta beskrivs kyrkans budskap i krissituationer bland annat som tröstande och uppmuntrande.¹⁴ Samtidigt poängteras att verksamheten i kyrkorna och församlingarnas utrymmen måste vara trygg¹⁵, vilket i praktiken kom att betyda stora restriktioner gällande sammankomster i församlingsutrymmen och kyrkor.

I intervjun med anställda vid Åbo svenska församling (förkortat ÅSF) framhövdes att under pandemin följde församlingen främst de rekommendationer och direktiv som uttalades av ärkestiftet, men en del förvirring och frustration uppstod då anvisningar kunde komma från flera kanaler: Åbo och S:t Karins kyrkliga samfällighet hör till ärkestiftet, men samtidigt är ÅSF som en svenskspråkig församling del av Borgå stift. Dessutom kunde regionförvaltningsverket, sjukvårdsdistriktet och andra myndigheter komma med rekommendationer.

Bäck: [...] det kom så mycket information från så många olika håll att jag inte ens läste Borgå domkapitels [e-post], jag sparade dem i en mapp i min inbox och sedan lät jag dom vara. Och sedan fokuserade jag bara på det som jag tänkte att jag behöver veta.

Peltoniemi: Mejl mängden var ungefär den per dag som vad den före coronan hade varit per vecka.¹⁶

Praktiska arrangemang handlade ofta specifikt om tolkningar, då en beredskapsgrupp inom ÅSF skulle utreda vad anvisningarna betydde rent praktiskt för lokalförsamlingen.

I början av pandemin upprätthölls kontakten till församlingsmedlemmar vid ÅSF via video- och telefonsamtal, Whatsapp och Microsoft Teams, vilka även blev kanaler för själavårdsarbete. ÅSF:s huvudsakliga informationsförmedlingskanaler blev församlingens webbplats, Facebook och Instagram, dit aktuella nyheter om pandemins påverkan på ÅSF:s verksamhet publicerades. Den 22.3.2020 ordnade ÅSF sin första streamade gudstjänst under pandemin via webbplatsen www.virtuaalikirkko.fi, vars

¹⁴ ”Kirkon sanoma kriisitilanteessa on lohduttava, rohkaiseva ja syyllistämistä torjuva.” (2)

¹⁵ ”Seurakunnan tilojen ja toiminnan on oltava turvallisia.” (2)

¹⁶ Citat som används i artikeln är direkta utdrag från min intervjutranskription. Pauser, upprepade ord och utfyllnadsord har förkortats. [...] används för att syfta på längre utelämnning av text från transkriptionen.

totala deltagarsiffra blev 557 (medräknat de som sett på den inspelade gudstjänsten efteråt). De förvånansvärt stora deltagarantalen tydliggjorde för ÅSF att ”det här är nog något vi ska göra just nu”, som kaplan Malena Björkgren uttrycker det. Deltagarantalet på streamade gudstjänster kom att vara ”mångfaldigt flera under coronan än vanligt”, enligt kyrkoherde Mia Bäck. Att överföra gudstjänsterna i en digital miljö var relativt enkelt, eftersom de nödvändiga tekniska verktygen för att direktsända gudstjänster redan fanns i Åbo Domkyrka: finskspråkiga Domkyrkoförsamlingen (Tuomiokirkkoseurakunta) hade redan före pandemin direktsänt en del av sina gudstjänster via VirtuaalikirKKo. Förutom gudstjänster blev gemensamma böne- och andaktstunder populära i en virtuell omgivning, vilka även efterlystes och berömdes i andra församlingar under pandemin (t.ex. Metso m.fl. 2023; Sandberg 2021, 54).

Då samhället ingick i en fas där en stor del av dess aktörer helt konkret stängdes blev det viktigt för Evangelisk-lutherska kyrkan att lyfta fram hur den inte försvinner även om samhället ingår i en lockdown.

[...] att verksamheten annulleras eller uppskjutes betyder inte att kyrkan skulle stänga sina dörrar eller täppa sina ögon och öron. Vi binder oss fortfarande till att färdas vid sidan om människan som Gud skapat. Följande steg i vår färd utförs nu i enlighet med beslutfattarnas och sakkunnigas anvisningar. De har utgivits för människans bästa. (Biskop Kaarlo Kalliala i ärkestiftets informationsnotis 13.3.2020)¹⁷

I sin kommunikation lyfte kyrkan fram telefon, e-post och sociala medier som de primära kanalerna för att nå församlingsanställda under undantagsförhållanden och att fler resurser placeras i kyrkans samtalshjälp (evl.fi 2020). I en informationsnotis till församlingar publicerad av ärkestiftet 16.3.2020 informerar Evangelisk-lutherska kyrkans biskopar att gudstjänstfirande i kyrkan inte längre tillåts och att gudstjänsterna hädanefter kommer att direktsändas på internet i den mån som är möjligt för varsin

¹⁷ ”[...] se, että toimintaa perutaan tai siirretään, ei tarkoita sitä, että kirkko sulkisi ovensa ja tukkisi silmänsä ja korvansa. Me olemme edelleen sitoutuneita kulkemaan Jumalan luomien ihmisten rinnalla. Seuraava osa tuota matkaa kuljetaan nyt päättäjien ja asiantuntijoiden linjausten mukaan ja niitä noudattaen. Ne on annettu ihmisten parhaaksi.”

församling.¹⁸ Samtidigt rekommenderas att huvudkyrkan för varje församling håller dörrarna öppna efter gudstjänsten:

Biskoparna rekommenderar att varje församlings huvudkyrka hålls öppet efter ovannämnda gudstjänst för personlig bön och kontemplation. På plats finns en präst eller annan församlingsanställd för att möjliggöra diskussion och själavård. Det är inte frågan om en offentlig tillställning, men kyrkan är öppen.¹⁹

Det symboliska värdet med att inte stänga kyrkodörren skapar kontrast mellan samhället som ”stängt” och kyrkan som ”fortfarande öppen”: genom kommunikationen accentuerar kyrkan sin givna signifikans i samhället även under de mest krävande omständigheterna. Här framhäver kyrkan en diskurs som kan betraktas genom teorin om ställföreträdande religion, enligt vilken krissituationer förstärker, eller åtminstone synliggör, kyrkans position och uppgifter i samhället.

Mia Bäck berättar att då Åbo svenska församling ursprungligen började mer aktivt använda sociala medier gjordes detta i syfte att göra reklam för församlingens verksamhet. I början var alltså de digitala verktygen helt enkelt ett sätt att förmedla information genom enkelriktad kommunikation. Något som genom specifika krissituationer²⁰ blev uppenbart för Bäck var vilken möjlighet kyrkan har att bygga församling genom digitala medier: man kan ”förmedla kristen tro genom en text eller en bild, man kan ge hopp, man kan ge tröst man kan ge glädje, allt möjligt”. Bäck påpekar hur kriserna, medräknat coronan, har konkretiserat det faktum att ÅSF ”kan inte välja att inte vara med”. När pandemin var ett faktum präglades diskursen inom

¹⁸ Redan före den s.k. lockdownen rekommenderade kyrkostyrelsen att gudstjänster förmedlas med hjälp av radio, internet och sociala medier. Gudstjänstens accentuerade roll under en kris poängterades (Årkestiftet 12.3.2020).

¹⁹ ”Piispat suosittelevat, että jokaisen seurakunnan pääkirkko on auki edellä mainitun jumalanpalveluksen jälkeen hiljentymistä ja yksityistä rukousta varten. Paikalla on pappi tai muu seurakunnan työntekijä keskustelua ja sielunhoitoa varten. Kyseessä ei ole yleisötilaisuus, mutta kirkko on auki.”

²⁰ I intervjun nämner Bäck två exempel på situationer där sociala mediernas informationsförmedlande potential blev uppenbar. Det första exemplet gäller ett dödsfall inom församlingen som ägde rum 2011. Eftersom den avlidne var aktiv i hela Borgå stift sköttes krishanteringen i större skala än tidigare genom sociala medier. Till den virtuella krishanteringen hörde bland annat virtuella ljusständningar och diskussioner online. Det andra exemplet handlar om terrordådet i Åbo 18.8.2017. När dådet ägde rum lade Bäck upp ett böneinlägg på församlingens Facebook-sida, vilket kom att bli ÅSF:s mest lästa inlägg.

ÅSF av att digitala medier är något som oundvikligen måste tas i bruk och effektivieras för att upprätthålla verksamheten.

Bäck: [...] man måste bara pröva och se.

Peltoniemi: [...] vi har inget val nu.

Björkgren: [...] vi beslöt ju då att nej, nu är det Teams som vi måste börja använda.

Bäck: Jo, det var sedan inte frivilligt.

Björkgren: Nej men det här tvingandet kom då, att nu kan vi inte träffas på samma sätt, nu måste det börja höra till ens arbetsbild att man kollar Teams och mejlen.

I likhet med kyrkans officiella diskurs strävade ÅSF efter att positionera sig som en bestående del av samhället, även i en världsomspännande kris:

Peltoniemi: [...] det talades ju då nog om att vi behöver hitta andra sätt [...] att vara församling. [...] det var mycket tal om att jo, samhället stänger ner men vi ska inte stänga.

Björkgren: Och också att [...] församling fortfarande är församling.

Retoriken kring digitala medier som en oundviklig del av samhällsdeltagande speglar kyrkans diskursiva formation om samhällets medialisering som uttrycks i bland annat *Öppna dörrar* (Kyrkostyrelsen 2020, 19), där medierna uppfattas som ”en integrerad del av vår dagliga värld och verklighet”. Denna teknologiskt deterministiska diskursiva formation konkretiseras även i ÅSF:s diskurs, där medieteknologin beskrivs i termer av tvång och måste. Tvångsprägeln hänger ihop med församlingens uppfattning om dess folkkyrkliga roll, vilket även uttrycks i citaten ovan: kyrkans position som något bestående i samhället poängteras och det framhävs att kyrkans service bör vara tillgänglig även i undantagsförhållanden. Behovet för en ”kyrka som inte stänger” speglades också i församlingsmedlemmars uttalanden under pandemin: Björkgren nämner hur församlingsmedlemmar upplevde att ”det ser så stängt ut. Att kyrkodörren är stängd, Aurelia [församlingshuset] är stängt”. För att motarbeta bilden av ”stängdhet” strävade ÅSF efter bredare och mångsidigare verksamhet på internet och sociala medier då pandemins faktiska skala blev tydligt. Därmed kom pandemin

att fungera som en slags katalysator för digitaliseringsprocesser som redan länge varit centrala i kyrkans diskurs.

Digitaliseringens begränsningar: nattvard

Gällande sin roll som kyrkoherde under coronapandemin berättar Mia Bäck att hennes första prioritet var församlingens och medarbetarnas trygghet. Behoven av en trygg och säker verksamhet var utgångspunkten för utformandet av den faktiska verksamhetsbilden. Genom det kunde man börja fundera ut de viktigaste uppgifterna en församling har.

Bäck: Och sedan kommer frågan att vad är det att vara församling. Att om man går riktigt till kärnan, jo det är andaktsliv, gudstjänstliv och nattvarden, att sprida hopp, evangeliet.

Bäck: [...] vi måste möjliggöra för församlingen att fira nattvard, annars är vi inte församling.

I enlighet med Grace Davies uttalanden om att krissituationer betonar religiösa ritualers betydelse och värdesättning i samhället (2007) verkar coronapandemin med dess undantagsförhållanden ha accentuerat nattvardens värde och roll som gemenskapsskapande ritual (Kallatsa och Mikkola 2020). I intervjun nämner Bäck att en av kyrkans viktigaste uppgifter är att möjliggöra nattvardsfirande, ”annars är vi inte församling”. Samtidigt konstaterar hon och de andra intervjuade att de inte upplever att nattvardsfirande på distans är möjligt. Hur nattvarden skulle aktualiseras blev en betydelsefull fråga bland beslutsfattarna inom ÅSF.

Klingstedt: Fanns det diskussion om att kan man fira nattvard på distans?

Bäck: Det diskuterade vi [inom ÅSF] aldrig för att vi alla upplevde, tror jag, att det kan man inte... Alltså vi var av den åsikten från början.

Bäck: [...] vi hade också en diskussion om att, under de här gudstjänsterna som strömmas... Ska man fira nattvard? Att exkluderar man då dom som inte kan delta? Eller är det jätteviktigt att man firar nattvard...

Det beslöts att nattvarden begränsades till vissa högtider. En grupp församlingsmedlemmar som var inom rekommendationernas ramar kunde befinna sig i kyrkan och delta i nattvarden, och resten av församlingen kunde vara ”delaktiga” i ritualen hemifrån. Genom intervjun blev det tydligt att vikt placerades uttryckligen på att försöka göra distansdeltagarna delaktiga.

Bäck: Och där [var det] jättetydligt att liturgen skulle säga i kameran [...] att Kristi blod för dig utgjutet, Kristi kropp för dig utgjutet. Att [distansdeltagarna] ändå skulle känna sig delaktiga. Fast man inte fysiskt kunde fira nattvard hemma.

Bäck: [...] i inledningsorden måste man ta med dom som är hemifrån [...] att man måste titta in i kameran och man måste på något sätt benämna dem. [...] Jag försökte säga någon gång att ”genom skärm och rum”... Sådana uttryck. Att vi är alla tillsammans.

Enligt Sandberg (2021, 76) ingick Evangelisk-lutherska kyrkan inte i några större offentliga diskussioner i början av pandemin gällande nattvardsfirande på distans, och biskoparna konstaterade mer eller mindre unisont att nattvard inte kan firas virtuellt. Den 25.3.2020 publicerade ärkestiftet en notis gällande nattvard under påskan: nattvardsfirande i församlingar under påskgudstjänst tillåts för en grupp på max 10, varav alla skulle ha en relevant uppgift under själva mässan. Det poängteras hur det inte får uppstå en bild av mässan som ”prästernas och anställdas fest” och att bilden av en liten grupp av ”privilegierade” måste motarbetas.²¹ Samtidigt påpekas att någon ”virtuell konsekration” inte möjliggörs genom distansdeltagande, vilket betyder att nattvardsfirande inte är möjligt virtuellt.²² Diskussionen kring påskens gudstjänster och nattvard fortsätter i en notis publicerad 30.3.2020:

Församlingen deltar i handlingen på distans, och de som är på plats i kyrkan är där för att tjäna församlingen. Det är inte frågan om en grupp privilegierade som samlas för egen fest, som resten åskådar. Det är värt

²¹ ”Mielikuvaa ’etuoikeutetuista’ tulee välttää. [...] Messun ei tule tukea kokemusta tai tulkintaa, jonka mukaan se olisi vain työntekijöiden saati pappien juhla.”

²² ”Vaikka moni seurakuntalainen kaipaisikin ehtoollisyhteyttä, suoratoistetun messun seuraaminen ei anna mahdollisuutta siihen, että ehtoollista voitaisiin nauttia kotona jonkinlaisen virtuaalikonsekration tms. perusteella.”

att betrakta och bedöma egna handlingar utav detta perspektiv så att man kan undvika skickandet av felaktiga signaler.²³

Här kommunicerar kyrkan hur dess rituella aspekter under en kris bör kontextualiseras. En av kyrkans mest centrala uppgifter är upprätthållandet av gudstjänstlivet, även då det inte är möjligt för församlingen att delta. Kyrkan lyfter aktivt fram hur bilder av ojämlikhet i motsvarande situationer bör bekämpas: de som är fysiskt på plats under mässan ska inte uppfattas som mera värda än distansdeltagarna. De anställda som är på plats utför ritualen *för* hela församlingen, och på så sätt uppfylls dess folkkyrkliga, ställföreträdande religiösa roll i samhället även under en pandemi.

Diskussionen kring nattvarden visar att fysisk närvaro uppfattas ha en form av legitimitet som inte kan uppnås på distans. Detta syns även i andra kyrkliga förrättningar: ärkestiftet påpekade redan tidigt under pandemin att vittnesmål bör finnas fysiskt på plats vid dop och äktenskap; deltagande med hjälp av direktsändning räcker inte.²⁴ Därmed minskade mängden dop under pandemin och ”vigsel försvann helt och hållet”, enligt Mia Bäck. Dessa exempel visar att digitala medier tills vidare inte kan bidra med lösningar på specifika teologiska och rituella aspekter där fysisk närvaro tillskrivs egenvärde.²⁵ Diskursen kring nattvarden som diskuterats genom citaten ovan visar emellertid vissa nyanser i debatten som högst sannolikt inte skulle existera utan coronapandemin: genom undantagsförhållanden kom diskurser med en tvångsprägel fram genom vilka kyrkan blev tvungen att seriöst överväga hur nattvard *kunde* se ut i en virtuell omgivning.

²³ ”Seurakunta osallistuu toimintaan etäyhteydellä, ja ne jotka ovat paikalla kirkossa, ovat siellä tätä seurakuntaa palvellakseen. Kysymys ei siis ole etuoikeutettujen joukosta, joka kokoontuu omaan juhlaansa, jota muut katselevat. Omaa toimintaa on syytä tarkastella ja arvioida tästä näkökulmasta, ettei tule lähettäneeksi vääränlaista viestiä.”

²⁴ Utdrag från en notis publicerad på Åbo ärkestifts webbplats 24.4.2020: ”Vihkimisessä ja kasteessa tulee aina olla läsnä vähintään kaksi todistajaa (AL 14§, KJ 2:17§). Digi- ja väestötietovirastolta saadun vahvistetun kannan mukaan todistajien tulee aina olla läsnä paikan päällä, siellä missä toimitus fyysisesti tapahtuu. Kirkollisten toimitusten todistamiseen ei näin ollen riitä etämukanaolo. Striimin kautta todistajana toimiminen ei ole mahdollista edes poikkeusoloissa.”

²⁵ För vidare läsning om frågor kring nattvard och andra rituella aspekter under pandemin se t.ex. Metso m.fl. 2021; Kallatsa och Mikkola 2020.

Under intervjun nämnde Bäck också hur skriftskola ordnades delvis på distans. De anställda som hade jobbat på ”distansläger” upplevde att det formatet inte fungerade och att det aldrig mera görs om igen.

Digitaliseringens möjligheter inför framtiden: tillgänglighet

Under våren 2020 var deltagarantalet i streamade gudstjänster över lag betydligt större än under våren 2019 (Metso m.fl. 2021, 57). Att coronapandemin i viss mån aktiverade människors församlingsengagemang kan bero på många olika faktorer, men det faktum att människor under en krissituation i högre grad deltog i gudstjänster stöds av teorin om ställföreträdande religion som diskuterats ett flertal gånger i denna artikel. En annan orsak till höga deltagarantal kan vara distansdeltagandets lätthet. Sandberg (2021, 41) poängterar hur deltagandet i distansgudstjänst har betydligt lägre tröskel än en söndagsgudstjänst i kyrkan; man kan delta hemifrån och man kan enkelt och diskret hoppa av vid behov. Denna s.k. ”easy entrance/easy exit”-modell²⁶ kan möjligtvis ha tilltalat en publik som inte haft möjlighet eller inte orkat/vågat delta på gudstjänst i normalläge. Kyrkan beskriver streamandet som ett sätt att delta för dem som inte på grund av hälso- eller familjemässiga skäl kan delta på plats, och för församlingsmedlemmar som har flyttat bort men vill hålla kvar kontakten till gamla lokalförsamlingar (evl.fi 2023). Samtidigt poängteras hur direktsändningar kan vara ett effektivt sätt att introducera församlingsverksamhet med låg tröskel. Den finländska religiositeten beskrivs ofta som individualiserat och religionsutövning upplevs som en privatsak (t.ex Kääriäinen m.fl. 2005, 120-123; Furseth 2018, 64). Kollektivistisk rituell religiositet, som traditionella gudstjänster i kyrkobyggnader, är alltmer främmande för en stor del av finländare, vilket kan vara en orsak till att distansgudstjänster under coronapandemin lockade en stor mängd ”besökare”.

De streamade gudstjänsterna möjliggjorde distansbesök hos olika församlingar och kyrkor i olika håll runt Finland och kontakten till en vidsträckt kristenhet upplevdes starkare genom distansdeltagande (Metso m.fl. 2021). Konceptet om en ”världsvida kyrka” och deltagande utan geografiska begränsningar lyftes även fram i intervjun:

Bäck: Men när vi [...] gör saker via sociala medier så är det någon i Norge som är med, eller någon i Österbotten, och de är ändå aktivt med. [...] Att på ett sätt blir ju den där världsvida kristna kyrkan mera konkret där [på internet] än vad den är här [i församlingsutrymmen och kyrkan].

²⁶ Se även Mikkola och Saarelainen 2023, 41.

Björkgren: [...] reaktioner från människor bosatta i andra länder, och som också tog personligen kontakt och som fortfarande [...] följer någonting och kommenterar något...

Mia Bäck påpekar att sociala och digitala medier är något som ÅSF kommer att vidare satsa på även i framtiden. Hon menar ändå att tiden efter att restriktionerna så småningom avtog definierades av en viss utmattning på arbetet i digitala omgivningar.

Bäck: [...] vi har i vår målsättning och i vår strategi att vi inte ska sluta med allt, vi ska fortsättningsvis vara kyrka på nätet. Men vi har inte riktigt orkat. Jag tror alltså att vi har behövt en liten paus, att vi har kunnat återhämta oss...

Malena Björkgren anser att utmattningen beror i viss del på att man i nuläget inte längre "är tvungen" att arbeta digitalt.

Björkgren: Men det kan man kanske säga, håller ni med att det är lite uppförsbacke då det gäller sociala medier [...] att folk är inte så jätteivriga, alltså nu. Under pandemin måste vi ju.

Bäck resonerar att satsningar på digitala medier därför kräver en viss omstrukturering av verksamheten, där "digiförsamlingen" blir en självständig arbetsbörda som specifika anställda ansvarar för. Under pandemin blev anammandet och upprätthållandet av de digitala omgivningarnas verksamhet en arbetsbörda ovanpå det vanliga för enstaka anställda. Därmed efterlyses "ett hållbart sätt att jobba", som Bäck uttrycker det. I detta sammanhang lyfter Bäck även fram kyrkans prioritering på de yngre generationerna, dvs. millennialerna och generation Z. Hon menar att det förmodligen krävs "mera some-arbete" för att bättre nå dessa generationer. Samtidigt uttrycker hon sociala mediers problematiska aspekter i auktoritetstolkningar: hon påpekar hur "gränsen blir diffus på nätet, att vem och vad är 'församlingen'" när anställda engagerar sig på sociala medier genom sina personliga profiler. Hur långt man kan tolka församlingsanställdas inlägg som representativa av hela församlingens åsikter är en viktig diskussionsfråga då sociala medier anammas i verksamheten i allt högre grad.

Spår av satsningar i den digitala församlingsomgivningens utveckling kan även utpekas i kyrkostyrelsens årsberättelse 2020 (Kirkkohallitus 2021, 12), där ett projekt

med namnet ”Digikirkko/Työ verkossa” (”Digikyrkan/Arbetet på webben”) nämns som en del av ett planerat framtida spetsprojekt. Större fokus på verksamhetens digitalisering, specifikt i form av sociala medier, går hand i hand med strävan att nå och möta de yngre generationerna som är alltmer alienerade från kyrkan. Kyrkans fokus på dessa generationer kommer uttryckligen fram i kyrkostyrelsens publikation *Millennialernas stigar* (Vappula 2023), där det poängteras att majoriteten av millennialerna²⁷ i Finland tillhör en kategori som tilldelas benämningen ”öppensinnade kulturkristna”. Personer som tillhör denna kategori beskriver sig ofta som kristen eller lutheran, men endast ca. en fjärdedel anser sig själva vara troende (ibid., 32). Här poängteras att på grund av sitt höga medlemskapsantal är öppensinnade kulturkristna de ”som i framtiden kommer bära kyrkan genom sitt medlemskap, och de är därför viktiga för kyrkans framtid”. Det upplevs att den millenialska och Z-generationen inte påtalas av institutionell kommunikation och att det krävs större fokus på personlig kommunikation utförd av jämlikar (Kirkon viestintä 2021, 7). Sociala medier antas möjliggöra kommunikation av denna typ, då de är miljöer som ungdomar och unga vuxna är vana vid, i jämförelse med kyrko- eller församlingsutrymmen. Större synlighet och verksamhet på sociala medier ses alltså här som ett potentiellt verktyg för att vidare upprätthålla kyrkans folkkyrkliga status, då de ”öppensinnade kulturkristna” är gruppen som genom kyrkoskatt spelar en stor roll i upprätthållandet av kyrkans verksamhet och samhällsrelevans.

I citaten ovan kan man se hur ÅSF inte ännu lyckats integrera den digitala miljön som en helt och hållet logisk utvidgning av verksamheten, utan den anses till viss mån som en börda, något som man borde satsa på men som kräver mycket arbete och resurser. Den nuvarande diskursen speglar kyrkans officiella diskurs om digitala medier som både en stor utmaning och en stor möjlighet: deras potential för att tilltala särskilt yngre generationer har blivit en definierande strategisk riktlinje för framtiden både på nationell och lokal nivå, men att arbetsuppdelningen efter pandemin inom församlingen först kräver betydliga omstruktureringar för att möjliggöra ett hållbart sätt att utföra kyrkligt arbete online.

²⁷ I publikationen används begreppet ”millennial” för att syfta på vuxna under 45 år (Vappula 2023, 8).

Sammanfattning och diskussion

I denna artikel har jag beskrivit hur kyrkans diskurs om digitala medier i början av COVID-19-pandemin har utgått från specifika diskursiva formationer som jag har belyst med hjälp av teoretiska perspektiv om folkkyrka, ställföreträdande religion och samhällets medialisering. Under coronavåren blev kyrkans centrala uppgift att upprätthålla verksamheten trots restriktionerna, men på ett sätt som prioriterade trygghet och hälsa. Därmed kom digitala verktyg med i bilden, vilka togs i bruk med syfte att upprätthålla kyrkans folkkyrkliga och religiöst ställföreträdande service. På så sätt kunde kyrkan även i undantagsförhållanden vara tillgänglig för alla som behövde den. Då majoriteten av all samhällelig verksamhet flyttades över till virtuella omgivningar strävade kyrkan efter att upprätthålla en symbolisk bild av kyrkan som ”alltid öppen”. Detta gjordes exempelvis genom att man inför gudstjänster hade en liten grupp på plats i kyrkan samtidigt som resten av församlingen kunde vara delaktiga på distans, och att kyrkorna rekommenderades hållas öppna för enskilda besökare efter gudstjänster.

Kyrkans kommunikation och ageranden under coronavåren definierades av en drift att behålla kyrkans synliga och allmäntillgängliga position i samhället. Denna diskurs går hand i hand med kyrkans uttalanden om samhällets medialisering: digitala mediernas allt större inflytande på samhället beskrivs utgående från en viss teknologisk deterministisk diskursiv formation, vilken i sin tur laddar kyrkans diskurs om digitala medier med en viss tvångsprägel. I och med coronapandemin kulminerades tanken om att kyrkan ”inte kan välja att inte vara med” i den medialiserade omgivningen, och pandemin med dess effekter på det kyrkliga arbetet kom att fungera som en sorts katalysator både för anammandet av specifika digitala verktyg och för vidare diskussioner kring verksamhetens omstrukturering inför vidare digitalisering.

Diskursen som anställda vid Åbo svenska församling förde fram i intervjun speglar långt kyrkans diskursiva formationer om medieteknologi som både ”en stor möjlighet” och ”en stor utmaning”. Här kommunicerar kyrkan både utgående från preskriptiv, formaliserande och bekräftande diskursiv praxis som beskriver digitala medier som verktyg med verksamhetseffektiverande potential, och från ”adaptiv” diskursiv praxis som ser digitala medier som ett oundvikligt symptom av samhällets medialisering. I diskursen framhävs medieteknologins förmåga att förmedla kyrkans budskap till en

bredare publik och bygga församlingsverksamhet utan geografiska begränsningar. Samtidigt upplevs digitala medier ha vissa definitiva begränsningar som står i vägen för digitaliseringsprocesser på alla nivåer. I artikeln har jag diskuterat nattvarden som ett exempel på ritual som inte fullständigt fullbordas utan fysisk närvaro. Utöver det beskrivs medieteknologin, åtminstone i dagsläge, i stora drag som en extra arbetsbörda. Från diskursen kan man konstatera att en enhetlig verksamhetsprocess där medieteknologin på ett naturligt sätt är integrerad i arbetsbilden inte ännu fullbordats, utan det tycks finnas en klar skiljelinje mellan kyrkan "online" och "offline". Emellertid har församlingarna i Finland på grund av pandemin varit tvungna att bekanta sig med en mängd olika digitala verktyg under de senaste åren, vilket betyder att digikompetens på lokal nivå har tagit stora framsteg. Den ökade kompetensen i medieteknologi som pandemin indirekt orsakat kan vara en värdefull resurs då kyrkan i framtiden utvidgar sin synlighet på digitala medier, mest uttryckligen genom projekt med mål att nå de millenialska generationerna.

Denna studie visar hur en organisations officiella diskurs och dess bakomliggande diskursiva formationer kan blottläggas utgående från situationer där yttre omständigheter tvingar organisationen att reagera och kommunicera på ett specifikt sätt. I artikeln har jag illustrerat och jämfört Finlands evangelisk-lutherska kyrkas diskursiva praxis på nationell och lokal nivå, belyst sambandet mellan diskurs och praktik och visat på värdet av att uppmärksamma diskursers konkreta inflytande på hur kyrkliga arbetare förstår sin verksamhet i undantagsförhållanden. Artikeln medför ett värdefullt bidrag till forskningen om både religiösa organisationers diskursiva praxis om digitala medier och majoritetskyrkors roll i krissituationer. Utöver det kan studien medföra behövligen kunskap till vidare och bredare forskning om kyrkans sätt att kommunicera och agera under coronapandemin, en tidsperiod som även i framtiden kommer att betraktas som totalt unik i närhistorien. Exempel på framtida forskning på området kunde vara hur de digitala lösningarna i längd påverkat församlingsverksamheten, hur de mycket strikta begränsningarna upplevts och diskuterats i efterhand och om kyrkans diskurs om digitala medier har förändrats efter att coronapandemin avtagit.

Litteratur:

Campbell, Heidi A. *When Religion Meets New Media*. New York: Routledge, 2010.

Davie, Grace. "Vicarious Religion: A Methodological Challenge". *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*. Red. Nancy T. Ammerman. New York: Oxford University Press, Inc., 2007.

Davie, Grace. "Vicarious Religion: A Response". *Journal of Contemporary Religion*, 25/2 (2010): 261-266.

Furseth, Inger, red. *Religious Complexity in the Public Sphere: Comparing Nordic Countries*. Cham: Springer International Publishing AG, 2018.

Heikura, Eeva-Kaisa, Lari Lohikoski, Tuomo Pesonen, Kimmo Saares och Lucas Snellman. "Kommunikationen som ett stöd för kyrkan". *Till stöd för kyrkans utvecklingsarbete – Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland 2016–2019*. Tammerfors: Kyrkans forskningscentral, 2021.

Hiilamo, Heikki. "Laman uhrien auttaminen diakoniatyössä 1990-luvulla". *Diakonian tutkimus*, 1 (2010): 7–26.

Hjarvard, Stig. *The Mediatization of Culture and Society*. New York: Routledge, 2013.

Illman, Ruth, Kimmo Ketola, Riitta Latvio och Jussi Sohlberg, red. *De många religionernas och åskådningarnas Finland*. Kuopio: Kyrkans forskningscentral, 2017.

Kallatsa, Laura och Mikkola, Sini. "Olimme kaikki osallisia 'kaipuun sakramentista'". Ehtoollinen ja kirkkoherrojen kokemukset Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa koronakeväänä 2020". *Uskonnontutkija – Religionsforskaren*, 9/2 (2020).

Karppanen, Eetu. *Kirkon rooli kollektiivisissa kriiseissä*. Tammerfors: Kirkon tutkimuskeskus, 2007.

Kirkkohallitus. *Kirkkohallituksen ja hiippakuntien vuosikertomus 2020*. Joensuu: Kirkkohallitus, 2021.

- Kirkon tutkimuskeskus. ”Gallup Ecclesiastica 2015”. Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. 29.10.2019. <<http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD3211>>.
- Kirkon viestintä. *Ovet auki – Suomen evankelis-lutherilaisen kirkon viestintäohjelma 2023*. 2021. <<https://evl.fi/plus/hallinto-ja-talous/strategiat/toimintaohjelmat>>.
- Kyrkostyrelsen. *En mötande kyrka – Riktlinjer för Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland fram till år 2020*. Helsingfors: Kyrkostyrelsen, 2014.
- Kyrkostyrelsen. *Öppna dörrar. Strategi för Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland fram till 2026*. Kyrkostyrelsen, 2020.
- Kääriäinen, Kimmo, Kati Niemelä och Kimmo Ketola. *Religion in Finland: Decline, Change and Transformation of Finnish Religiosity*. Jyväskylä: Church Research Institute, 2005.
- Malkavaara, Mikko och Thitz, Päivi, red. *Seurakuntien toiminnan muutos ja alueelliset kehitystrendit – Tutkimusraportti 2022*. Helsingfors: Kirkkohallitus, 2022.
- Metso, Pekka, Laura Kallatsa, Sini Mikkola och Talvikki Ahonen. ”Kokemukset hengellisestä yhteydestä ja hengellisyyden muutoksesta koronapandemian aikana Suomen ortodoksisessa ja evankelis-lutherilaisessa kirkossa”. *Diakonian Tutkimus*, 2 (2021): 55–76.
- Mikkola, Sini och Saarelainen, Suvi-Maria, red. *Milleniaalinen kirkko. Kulttuuriset muutokset ja kristillinen usko*. Vasa: Kirkon tutkimus ja koulutus, 2023.
- Moberg, Marcus. *Church, Market and Media: A Discursive Approach to Institutional Religious Change*. London: Bloomsbury Academic, 2017.
- Moberg, Marcus. ”Mediatization and the technologization of discourse: Exploring official discourse on the Internet and information and communications technology within the Evangelical Lutheran Church of Finland”. *New Media & Society*, 20/2 (2016): 515–531.
- Moberg, Marcus. *Religion, Discourse, and Society: Towards a Discursive Sociology of Religion*. London: Routledge, 2022.

Nynäs, Peter, Ruth Illman och Tuomas Martikainen, red. *On the Outskirts of "the Church": Diversities, Fluidities and New Spaces of Religion in Finland*. Zürich: LIT Verlag, 2015.

Poteri, Juha. *Suomen sotilaspapisto 100 vuotta – Itsenäisen Suomen puolustusvoimien kirkollinen työ vuosina 1918–2018*. Helsingfors: Puolustusvoimat, 2018.

Sandberg, Johanna. *Yhteisönä verkossa – Miten rakennat digiseurakuntaa*. Helsingfors: Publiva Oy / Kirjapaja, 2021.

Valaskivi, Katja. "Branding as a Response to the 'Existential Crisis' of the Evangelical Lutheran Church of Finland". *On the Legacy of Lutheranism in Finland: Societal Perspectives*. Red. Kaius Sinnemäki, Anneli Portman, Jouni Tilli och Robert H. Nelson. Norderstedt: BoD – Books on Demand, 2019.

Vappula, Katri, red. *Millennialernas stigar: Vägar till en äkta och närvarande kyrka*. Helsingfors: Kyrkostyrelsen, 2023.

Internetkällor:

evl.fi. "Kirkko on ihmisten tukena poikkeusoloissa". Evangelisk-lutherska kyrkans webbplats. 20.3.2020. <<https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/-/items/item/31001/Kirkko+on+ihmisten+tukena+poikkeusoloissa>>.

evl.fi. "Eventuella begränsningar i rörelsefriheten och kyrkans verksamhet". Evangelisk-lutherska kyrkans webbplats. Hämtad 21.5.2023. <<https://evl.fi/pressrum/aktuellt-just-nu/coronaviruset/eventuella-begransningar-i-rorelsefriheten-och-kyrkans-verksamhet>>.

evl.fi. "Kyrkostyrelsens organisation". Evangelisk-lutherska kyrkans webbplats. Hämtad 19.5.2023. <<https://evl.fi/fakta-om-kyrkan/organisation/beslutsfattande/kyrkostyrelsen>>.

evl.fi. "Statskyrka och folkkyrka". Evangelisk-lutherska kyrkans webbplats. Hämtad 9.5.2023. <<https://evl.fi/fakta-om-kyrkan/kyrkan-och-samhallet/statskyrka-och-folkkyrka>>.

evl.fi. ”Striimaus ja AV-sisällöt”. Evangelisk-lutherska kyrkans webbplats. Hämtad 8.5.2023. <<https://evl.fi/plus/kirkon-viestinta/striimaus-ja-av-sisallot>>.

Kyrkostyrelsen.”Kirkkohallituksen yleiskirje nro 9/2020”. 2.3.2020. <https://evl.fi/documents/1327140/60545655/9_2020+Koronavirus+COVID-19+.pdf/0fb3c357-885e-2cc5-13f9-93158485fb5e?t=1583157955895>.

Statsrådet. ”Regeringen har i samverkan med republikens president konstaterat att undantagsförhållanden råder i Finland på grund av coronavirusutbrottet”. Statsrådets webbplats. 16.3.2020. <https://valtioneuvosto.fi/-/10616/hallitus-totesi-suomen-olevan-poikkeusoloissa-koronavirustilanteen-vuoksi?languageId=sv_SE>.

Ärkestiftet.”Päivitettyt ohjeet seurakunnille korona-tilanteeseen”. Ärkestiftets webbplats. 12.3.2020. <<https://www.arkkihiippakunta.fi/ajankohtaista/ohjeistus-koronatilannetta-varten-paivitty/>>.

Ärkestiftet.”Seurakuntien toimet koronavirustilanteessa”. Ärkestiftets webbplats. 13.3.2020. <<https://www.arkkihiippakunta.fi/ajankohtaista/seurakuntien-toimet-koronavirustilanteessa/>>.

Ärkestiftet.”Seurakunnissa siirrytään poikkeusoloihin”. Ärkestiftets webbplats. 16.3.2020. <<https://www.arkkihiippakunta.fi/ajankohtaista/seurakunnissa-siirrytaan-poikkeusoloihin/>>.

Ärkestiftet.”Tiedote 25.3.2020 Ohjeita seurakunnille”. Ärkestiftets webbplats. 25.3.2020. <<https://www.arkkihiippakunta.fi/ajankohtaista/tiedote-25-3-2020-ohjeita-seurakunnille/>>.

Ärkestiftet.”Tiedote 30.3.2020 Ohjeita seurakunnille”. Ärkestiftets webbplats. 30.3.2020. <<https://www.arkkihiippakunta.fi/ajankohtaista/tiedote-30-3-2020-ohjeita-seurakunnille/>>.

Ärkestiftet.”Tiedote 24.4.2020 Ohjeita seurakunnille”. Ärkestiftets webbplats. 24.4.2020. <<https://www.arkkihiippakunta.fi/ajankohtaista/tiedote-24-4-2020-ohjeita-seurakunnille/>>.

Intervju:

Björkgren, Malena, Mia Bäck och Tove Peltoniemi. Intervju utförd av Ossian Klingstedt. Åbo, 2.2.2023. Kulturvetenskapliga arkivet Cultura vid Åbo Akademi, KIVÅ L2067.